

TÜRK HUKUKUNDA ULUSLARARASI ÇOCUK KAÇIRMA VE UYGULAMALARI

Prof. Dr. B. Bahadır ERDEM*

Öz

Türkiye, 2000 yılından beri Uluslararası Çocuk Kaçırmalarının Hukuki Veçheleri Hakkında Sözleşme'ye taraftır. Uluslararası Çocuk Kaçırmalarının Hukuki Veçheleri Hakkında Sözleşme, BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile uyum içindedir. Sözleşme'nin amacı, hukuka aykırı olarak yerleri değiştirilen çocukların bir an evvel mutad meskeninin bulunduğu devlete iadesini sağlamaktır. Sözleşme öngördüğü amacı gerçekleştirirken her somut olay için BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de yer alan "çocuğun üstün menfaati" ilkesini esas almaktadır. Mutad meskeninin bulunduğu yerdeki adli veya idari makamlarca verilen kararlara göre çocuğun velayetine sahip olan kişiden alınarak başka bir devlete götürülmesi, Sözleşme bakımından çocuğun kaçırılmasıdır. Sözleşme içerdiği hükümler ve öngördüğü usul bakımından bir adli yardım sözleşmesidir. Sözleşmenin uygulanması için her âkit devlette merkezi makamlar bulunmaktadır. Türkiye merkezi makam olarak Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü'nü görevlendirmiştir. Bakanlık bu görevini Cumhuriyet Başsavcılıkları marifetiyle yerine getirmektedir. Her somut olayda çocuğun üstün menfaati gözetilerek iadenin kabul edilip edilmeyeceğine aile mahkemelerince karar verilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Kaçırma, Çocuk Hakları, Uluslararası Çocuk Kaçırmalarının Hukuki Veçheleri Hakkında Sözleşme, Aracı Kurumların Görevleri, Merkezi Makam.

INTERNATIONAL CHILD ABDUCTION IN TURKISH LAW AND ITS PRACTICE

Abstract

Turkey has been a party to the Convention on the Civil Aspects of International Child Abductions since 2000. The Convention on the Civil Aspects of International Child Abductions is in compliance with the UN Convention on the Rights of the Child. The aim of the Convention is to ensure the return of the children who have been displaced unlawfully, to the state in which they are habitually residing. The purpose of the Convention is based on the principle of "the best interest of the child" in the UN Convention on the Rights of the Child for every concrete event. According to the decisions taken by the judicial or admin-

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, [erdemanderdem@superonline.com].

istrative authorities at the place where the habitual residence is located, taking the child from the custody holder to another state is the kidnapping of the child in respect of the Convention. Convention is a legal aid contract in terms of the provisions contained in the contract and the procedure prescribed. There are central authorities in every contracting state for the implementation of the contract. Turkey has appointed the Ministry of Justice Directorate General for International Law and Foreign Relations as the central authority. The Ministry fulfills this task with the help of the Chief Public Prosecutors Office. In every case, family courts must decide whether or not to accept the return of the child according to the best interest of child.

Keywords: *Child Abduction, Children's Rights, Convention on the Civil Aspects of International Child Abductions, Duties of Intermediary Institutions, Central Authority.*

I - Giriş

Bir çocuğun ebeveynlerinden biri tarafından diğer tarafa gösterilmemesi yani diğerinin velayet hakkının engellenmesi ya da diğerine tanınmış kişisel görüşme hakkının engellenmesi hukuki bakımdan son derece vahim bir durumdur. Zira öncelikle çocuğun en tabi hakkı olan anne ve babasıyla görüşme hakkı elinden alınmakta ve çok açık bir çocuk hakkı ihlali işlenmektedir. Böyle bir durumda çocuğun annesinden ve babasından alması gereken sevgi, şefkat, annesinden basından alması gereken ve çocuğun en önemli ihtiyacı olan korunma duygusu engellenmektedir. Bu durum çocuğun o anda ve ileride hem psikolojik hem fiziki bakımdan gelişimi bakımından önemli zararlar meydana getirebilir. Anne babayı düşündüğümüzde ise çocuk elinden alınan, çocuğu kaçırılan taraf için de bu aslında tam bir insan hakkı ihlalidir. Çünkü gerçekten anne baba olmanın özü olan çocuğunuza duyduğunuz sevgi, çocuğunuza duyduğunuz sorumluluk duygusu, onu ebeveyn olarak koruma ihtiyacınız engellenmektedir.

İç hukuk bakımından da üzerinde titizlikle durulması ve engellenmesi gereken bu hukuka aykırı fiili engellemek için her devlet çeşitli hukuki düzenlemeler getirmiştir. Gerek Medeni Kanun, gerek İcra İflas Kanunu ve Ailenin Korunmasına İlişkin Kanun, iç hukukta müşterek çocuğu diğer tarafa göstermeyen ebeveynin, çocuğa ve çocuk kendisinden kaçırılan diğer ebeveyne büyük zarar veren bu hukuka aykırı fiilini engellemek için çeşitli hükümler getirmiştir.

Çocuğun ebeveynlerden birisi tarafından kaçırılması uluslararası boyut aldığı anda ise hukuka aykırı olan bu fiilin yarattığı zararlar çok daha büyük boyutlarda olmaktadır. Çocuk kaçırma iç hukukta olduğu zaman çocuktan

bir şekilde haber almak daha kolaydır. Çocuğunuz sağlam mı? Değil mi? Yaşıyor mu, yaşamıyor mu? Nerede? Öğrenme ihtimaliniz bir şekilde daha fazladır. Çocuk size gösterilmez ama köyde babaannesinin yanına kaçırılmış olabilir ya da başka bir adreste teyzesinin yanına götürülmüştür. Bu durumda hiç olmazsa çocuğunuzla aynı ülkede, aynı topraklarda olduğunuzu bilirsiniz. Ama uluslararası çocuk kaçırma fiilinde yani çocuk belli bir ülkenin topraklarına gittiğinde, çocuğu kaçırılan kendisine gösterilmeyen tarafın eli kolu bağlanır ve bu çok daha vahim bir durumdur. Uluslararası çocuk kaçırmaı önlemek için uluslararası bir işbirliğinin gerekli olduğu bilinciyle Uluslararası Çocuk Kaçırma Sözleşmesi olarak da adlandırılan, 1980 tarihli Uluslararası Çocuk Kaçırmanın Hukuki Veçhelerine İlişkin La Haye Sözleşmesi akdedilmiştir.¹

Türkiye çocuk hakları bakımından aslında mevzuatında olabilecek her türlü sözleşmeye uzun yıllardan beri taraf olan bir ülkedir. Yani Türkiye 1990 yılından beri Çocuk Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesine, 1999'dan beri Çocukların Velayetine İlişkin Kararların Tanınması ve Tenfizi ile Çocukların Velayetinin Yeniden Tesisine İlişkin Avrupa sözleşmesine, 2004 yılından beri Çocukların Korunması ve Ülkeler Arası Evlat Edinme Konusunda İşbirliğine Dair Sözleşmeye ve bunların yanında 1983'den beri Küçüklerin Korunması Konusunda Makamların Yetkisi ve Uygulanacak Kanuna Dair Sözleşmeye taraftır. 2000 yılından beri de bugünkü tebliğ konumuz olan Uluslararası Çocuk Kaçırmaya İlişkin La Haye Sözleşmesine taraf bulunmaktadır. Türkiye, 2011'den itibaren Uluslararası Çocuk Kaçırma Sözleşmesini bir anlamda tamamlayacak Türkiye bakımından yürürlüğe girmekle birlikte, maalesef ki şu anda taraf devletlerin son derece az olduğu ama çok önemli bir başka sözleşmeye daha taraftır ki o da, Çocuklar ile Kişisel İlişki Kurulmasına Dair Avrupa Sözleşmesidir.

Aynı zamanda Türkiye'de 2003 yılından beri Aile Mahkemeleri kurulmuştur. Aile mahkemeleri ihtisas mahkemesi olarak kurulmuş ve ihtisas mahkemeleri olarak hakikaten son derece özverili bir şekilde ellerinden gelen her türlü çabayı göstererek çalışmaktadırlar. Yoğun iş yüklerine uluslararası çocuk kaçırma davaları da dâhildir. Yargıçlarımız, sadece eğitim ve bilgi bakımından değil, aynı zamanda karakter özellikleri ile ve sosyal yapıları bakımından da ihtisas mahkemesi olan Aile Mahkemesinin yargıcı olmaya

¹ RG.15.02.2000-23965

layık şekilde kanunda tanımlanıyor. Medeni bakımdan evli olmalarına varana kadar Kanun da bir takım özellikler aranıyor.

Çocuk Kaçırmaya İlişkin La Haye Sözleşmesi 1980 tarihli ve 2000 yılından itibaren Türkiye’de de geçerli hale geldi. Bizim bakımımızdan çok önemli bir sözleşme. Uygulamasına baktığımızda Türkiye genellikle, çocukların istediği taraf. Son yıllarda Türkiye’nin istediği çocukların sayısında da biraz artış oldu. Doğrusu bu artış benim hoşuma gidiyor. Çünkü Sözleşme ilk uygulanmaya başladığı yıllarda %80 - %85 çocuklar bizden isteniyor, %15 de biz diğer devletlerden çocukları istiyorduk. Dünya globalleştikçe ki dünya gittikçe küçülüyor her bakımdan, hem maddi bakımdan küçülüyor, zira paranın dili ortak bu dünyada, hem de aynı zamanda aile ilişkileri, aile hukuku bakımından küçülüyor. Yabancı evliliklerin sayısı gün geçtikçe artıyor. Dolayısı ile Çocuk Kaçırma Sözleşmesi’nin önemi de her geçen gün artıyor. Bu sözleşmenin sadece sayın yargı mensupları ya da hukukçular tarafından değil aslında özellikle kamuoyu tarafından da bilinmesi gerekiyor.

II - Sözleşmenin Amacı

Öncelikle Sözleşme neyi düzenliyor ve neyi amaçlıyor? Sözleşme çocuğun mutad meskeninin Sözleşmeye taraf bir ülkede olması durumunda, çocuğun mutad meskenin bulunduğu bu ülkeden ebeveynlerinden biri ya da üçüncü bir kişi tarafından diğer bir taraf ülkenin topraklarına götürülmesi ve bu götürülmenin de Sözleşmenin hükümleri anlamında hukuka aykırı olması durumunda, çocuğun götürülmesi fiilini La Haye Sözleşmesi’nin kapsamında, ‘uluslararası çocuk kaçırma’ fiili olarak tanımlıyor. Sözleşmenin amacı da çocuğun üstün yararı ilkesi uyarınca derhal kaçırıldığı ülkeden mutad meskeninin bulunduğu ülkeye iade edilmesini sağlamak.

Bu noktada altını çizmek istiyorum ki sözleşmenin ismi 1980 tarihli Çocuk Kaçırmanın Hukuki Veçhelerine İlişkin La Haye Sözleşmesi ve bu ‘çocuk kaçırma’ tabiri sanki sözleşme çok kriminal bir sözleşmeymiş gibi bir hava yaratıyor. Oysaki Sözleşmenin hükümlerinin hiçbirinin içinde bir daha ‘çocuk kaçırma’ lafı geçmiyor.

Bu sözleşme hukuki niteliği itibarıyla tam anlamıyla bir özel hukuk sözleşmesi ve ‘özel hukuka ilişkin bir adli yardım sözleşmesi’² dir. Uluslararası

² Faruk Kerem GİRAY, *Milletlerarası Özel Hukukta Kaçırılan veya Alınan Çocukların*

çocuk kaçırma söz konusu olduğunda bu suçun önüne geçebilmek için çok sıkı bir uluslararası iş birliği gerekiyor. İşte bu Sözleşmede taraf devletlerarasındaki işbirliğini sağlamaya yönelik bir ‘adli yardım’ sözleşmesi niteliğini taşıyor. Çocuğun mutad meskeninin bulunduğu ülkeden diğer bir akit ülkeye kaçırılmasından bahsediyoruz. Acaba çocuğun mutad meskeninin bulunduğu ülkeden diğer bir taraf ülkesine her götürülmesi fiili, Sözleşme kapsamında bir uluslararası çocuk kaçırma fiili oluşturur mu? Başka bir deyişle hangi tür fiiller Sözleşme hükümleri uyarınca çocuk kaçırma olarak kabul edilmektedir. Yani ne zaman çocuğun mutad mesken ülkesinden başka bir ülkeye götürülmesi Sözleşme kapsamında bir çocuk kaçırma fiili oluşturur?

Çocuğun mutad mesken ülkesinden diğer taraf ülkeye götürülmesinden önce mutad meskenin bulunduğu devletin kanunları, ya da bir adli ya da idari makamı tarafından verilen bir kararla çocuğun velayeti tek bir ebeveyn, ya da müşterek olarak ikisine birden ya da ebeveynin dışında üçüncü bir kişi ya da bir kuruma verilmiş ise ve çocuk kanununun, adli ya da idari makamın velayeti bıraktığı kişinin ya da kurumun rızası bulunmaksızın diğer bir akit ülkeye götürülmüş ise o zaman ortada Sözleşme anlamında, Sözleşmenin hükümleri anlamında bir ‘uluslararası çocuk kaçırma fiili’ ile karşı karşıyayız demektir. Ya da çocuk mutad mesken ülkesinden diğer bir taraf ülkeye her hangi bir nedenle diyelim ki velayet sahibi olmayan babasının yanına tatile gönderildiğinde, mutad mesken ülkesine geri götürülmeyerek taraf ülkede tutulduğu zamanda, Sözleşme hükümleri uyarınca bir başka hukuka aykırı fiil olarak kabul edilen ‘alıkonulma’ fiili işlenmiş demektir.

Sözleşmenin amacı, ‘derhal’ -ki bu derhal ‘altı hafta içinde’ şeklinde hüküm altına alınmaktadır- kaçırılan çocuğun mutad mesken ülkesine iadesinin sağlanmasıdır. Çok açık olarak bütün hukukçuların bildiği üzere Türkiye gibi coğrafi bakımdan büyük ve çocuğun kaçırılabilceği yer bakımından ihtimalin fazla olduğu ve mahkemeler bakımından da adli yargı yükünün çok fazla olduğu bir ülkede kaçırılan çocuğun altı hafta içinde iadesi mümkün değildir. Sözleşmeye göre kaçırılan çocuk altı hafta içinde derhal geri dönmelidir. Dönmelidir ki mutad meskeninden yani alışık olduğu hayatından koparılmış olan çocuk koparıldığı yaşamına biran evvel geri dönebilsin. İşte bu amaçla taraf devletler bir adli yardım sözleşmesi niteliğinde olan La Haye Çocuk Kaçırma Sözleşmesini akdetmişlerdir.

Tarafların sulh olması dışında fiiliyatta gerçekleşmesi mümkün olmayan bu altı haftalık süreyi koyarken Sözleşmenin bir diğer amacı da çocuğun kaçırıldığı ülkedeki yeni yaşam şartlarına alışmasını engellemektir. Çocuğun yeni bir yaşam alanı oluşmasını, yeni bir mutad meskeni oluşmasını demek istiyor aslında Sözleşme.

III - Çocuğun Mutad Meskeninin Belirlenmesi

Demek ki Sözleşme bakımından üzerinde durmamız gereken bir diğer önemli hukuki kavram da çocuğun mutad meskeni. ‘Mutad mesken’, uluslararası özel hukukçuların tabiri ile çocuğun yaşam ilişkisinin kurulduğu yerdir³. Mutad mesken, ‘ikametgâh’ tan yeni Medeni Kanunumuzun tabiri ile ‘yerleşim yeri’nden farklı bir kavramdır. Çünkü ikametgâhın oluşabilmesi için kişinin iradesi ve fiilen o yerde oturması bir arada aranır. Ama mutad meskende kişinin iradesi aranmaz. Mutad mesken fiili bir durumdur. Çocuğun yaşadığı ya da bulunduğu ülkede mutad meskeni oluşmuş mudur ya da kişinin mutad meskeni oluşmuş mudur diye uluslararası özel hukukun genel hükümleri anlamında ‘vasıflandırma’ yaparken ikametgâh gibi kişinin iradesinin aramaya ihtiyaç duymuyoruz.

Mutad mesken kavramı ilk defa 1956 tarihli Çocuklar Hakkında Nafakaya İlişkin La Haye Sözleşmesi ile uluslararası özel hukuk camiasına girmiştir. Sözleşmeye ‘mutad mesken’ kavramını koymanın amacı hukuklarında ‘ikametgâh’, ‘yerleşim yeri’ ve ‘residans’ gibi farklı kavramlar bulunan taraf olacak olan devletleri ‘mutad mesken’ kavramında birleştirerek, Sözleşmeyi imzalamalarını sağlamaktır ve böylece çocuklara karşı nafaka mükellefiyeti konusunda, maddi hukuk yaratmaktır. Daha sonra 1973 tarihli Nafaka Yükümlülüğünü İlişkin La Haye Sözleşmesi de yine uygulanacak hukuk olarak ‘nafaka borçlusunun mutad meskeni hukukunu’ düzenlemiştir. Bu iki Sözleşmeden sonra da hemen bütün Uluslararası Özel Hukuk Kanunlarında ve ayrıca 2675 sayılı yürürlükten kalkan Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun’da (MÖHUK) mutad mesken kavramı düzenlenmiştir. 2007 tarih ve 5718 sayılı MÖHUK’da ise ikametgâh kavramı tamamıyla kaldırılarak aile hukukuna ilişkin bütün ihtilaflarda mutad mesken, ikametgâh yerine geçmiştir. Yani mutad mesken kavramı bizim

³ İlyas ARSLAN, *Milletlerarası Özel Hukukta Mutad Mesken Kavramı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 47.

hukukumuzda da kanunlar ihtilafı kuralı olarak yerleşmiş durumdadır. Bu noktada özellikle üzerinde durmak istediğim husus, Sözleşme anlamında ‘çocuğun mutad meskeni’ kavramının nasıl anlaşılması gerektiğinin, nasıl vasıflandırılması gerektiğinin önemidir. Zira çocuğun mutad meskeni, Sözleşme’nin dayandığı temel hukuki kavramdır. Kanaatimizce çocuğun yaşam ilişkisinin kurulduğu yerin, çocuğun bağımsız olarak bir hayat ilişkisinin olduğu yerin, çocuğun mutad meskeni olarak kabulü gerekir.

Ancak Sözleşmenin amacı olan ‘çocuğun üstün yararı ilkesinin’ sağlanabilmesi bakımından her somut vakıadaki çocuğun mutad meskeninin, hukuken doğru bir şekilde yorumlanması şarttır⁴. Her yaştaki çocuk için mutad mesken kavramı aynı şekilde vasıflandırılabilir mi? Çocuk kaçırma davalarına baktığımızda, Sözleşmeye dayanarak 7 aylık bebek isteniyor, 2,5 - 3 yaşına gelmiş olan yuvaya giden çocuk isteniyor. 9 yaşındaki ya da 15 yaşındaki çocuk da isteniyor. Şimdi acaba bütün bu çocukların mutad meskeni aynı şekilde yorumlanabilir mi? 7 aylık bebek ile 9 yaşındaki çocuk aynı mıdır?

Henüz anne sütüne bağımlı, anne kucağında olan bir bebek, yani yaşamak için annesine muhtaç, eğer annesi herhangi bir yere gitmez ise bu çocuğun annesinden bağımsız herhangi bir yere gitme ihtimali bile yok. Annesi ya da ona bakan başka bir ebeveyn olmaz ise hayatta kalması imkânsız. Kanaatimizce hiçbir suretle 5-6 ya da 17 aylık bir bebeğin annesinden (ya da bebeğe bakan başka birisi ise ondan ayrı), bağımsız bir mutad meskeni olamaz. Anne bakımına muhtaç, henüz hiç yuvaya dahi gitmemiş, sosyalleşmemiş, hiç bir arkadaşı ya da öğretmeni olmamış bir bebeğin annesinden ayrı, bağımsız bir mutad meskeni olamaz. Hiç şüphesiz ki bazen istisnai durumlarda annenin hiç bakmadığı ilgilenmediği, babanın baktığı bir bebek de olabilir.

Sözleşme konusuna giren davalar bakımından sayın yargıçlarımıza gerçekten ağır bir yük düşüyor. Çünkü bu konuda az sayıda dava var. Son yıllarda daha fazla karşımıza çıkıyor. Ve özellikle de büyükşehirlerde daha fazla karşımıza çıkıyor. Her somut olayda ‘çocuğun mutad meskeni’ meselesini çok iyi düşünmek ve doğru karar vermek gerekiyor. Her dava kendi başına tek bir çocuğun hayatı ile ilgili. Hani bir hikâye vardır denizyıldızlarını alır

⁴ Günseli GELGEL, *Devletler Özel Hukukunda Çocuk Hukukundan Doğan Problemler*, Beta Basımevi, İstanbul, 2012, s. 97.

denize atarsınız ve bir tane denizyıldızını kurtarırsınız. Her çocuğun hayatı adli yargının bu kadar çok iş yükünün içinde sadece tek bir dosya. Binlerce dosyadan biri ama o çocuk ve o anne, baba için onların hayatı. Dolayısıyla o bir tane denizyıldızı çok önemli. Her somut vakanın çocuğun üstün yararını temin bakımından gerçekten son derece dikkatli incelemesi gerekiyor. Kanaatimce çok küçük ve anne sütüne muhtaç bir bebek ya da süttten kesilmiş olsa dahi henüz yuvaya bile gitme yaşına gelmemiş bir küçük çocuğun, hayatın fiili gerçeği olarak annesinden ayrı, bağımsız mutad meskenin oluştuğunun kabulü çocuğun üstün yararı ilkesine aykırıdır. Çocuk, ne zamankibir yuvaya başlar, 2,5- 3 yaşında, 4-5 yaşında kendine ait bir çevresi olur ve anne babasından biraz olsun kopabilir, yani yaşam ilişkisi kendi kişiliği ile beraber bağımsız bir şekilde oluşmaya başlar, işte ancak o andan itibaren ayrı, bağımsız bir mutad meskeni oluşabilir. Her somut vakiada buna iyi bakmak lazım. On yaşındaki çocuğun mutad meskeni ile 5 yaşındaki çocuğun ya da 8 - 10 aylık bir bebeğin mutad meskeninin tespiti aynı şekilde belirlenemez.

Sözleşme uygulanırken, çocuğun mutad meskeninin tespiti, yaşadığı yerlerdeki sürenin gün gün hesaplanarak, daha fazla hangi ülkede kaldı ise ona göre yapılmaktadır. Çocuğu isteyen tarafın avukatlarınca da mahkemelerde yapılan maalesef budur. Örneğin 36 aylık bir çocuk, 3 yaşında. Acaba 36 ayın matematiksel olarak kaç ayını mutad meskeni olduğu iddia edilen devlette geçirmiş? 36 ayın örneğin 24 ayını mutad meskeninin olduğu iddia edilen ülkede geçirdi ise demek ki çocuğun mutad meskeninin oluşmasının sağlandığını kabul edebiliriz. Diyelim ki 18 aylık bir bebek, 18 aylık bebeğin mutad meskenini hesaplarken, 13.ay olan Şubat ayındamutad meskenin olduğu söylenen devletten, anne ve babası ile tatil için Amerika'ya gitmiş ve 20 gün orada kalmışise o aydan 20 günü siliyorsunuz. Ondan sonra gelemim Mart ayına. Mart ayında geri dönmüşler mutad mesken olduğu iddia edilen ülkeye ve Nisan ayında ailenin ebeveynlerini ziyaret etmek için diyelim ki Türkiye'ye gelmişler ve Nisan'ı Türkiye'de geçirmişler. Nisan ayını bu 18 aylık bebeğin yaşamından çıkarıyorsunuz. Yani resmen matematiksel olarak hesaplama yapıyorsunuz. Bu çocuğun yaşamında çocuk kaç gün mutad mesken olduğu iddia edilen ülkede kaldı, kaç gün orada değildi. Çocuk kaç yaşında olursa olsun 6 aylık, 20 aylık, 9 yaşında eğer matematiksel olarak daha fazla talep edilen devlette, mutad meskeninin bulunduğu iddia edilen devlette yaşamış ise avukatlar ve mahkemeler nezdinde çocuğun mutad meskeni orası olduğu kabul edilmektedir.

Kanaatimce bu yöntem, çocuğun üstün yararının gözetilmesi gereken çocuk kaçırma davalarında her somut vakıa bakımından çocuğun üstün yararını her şeyin üstünde tutan bir mutad mesken belirleme yöntemi değildir. Mutad meskenin çocuğun bağımsız bir hayat ilişkisinin kurulması itibariyle belirlenmesi gerekir⁵. Bunu özellikle bebekler ve küçük çocuklar bakımından söylüyorum. Yoksa tabii ki 5 yaşındaki bir çocuğun, 8-11-15 yaşındaki bir çocuğun mutad meskeni hesaplarken bu matematiksel hesabı yapacaksınız. Çocuk nerede daha fazla oturmuş, nerde daha çok okula gitmiş, neredehayat ilişkisi kurulmuş. Bunu tespit etmek zorundasınız. Özetle kanaatimize göre öncelikle mutad mesken kavramında çok küçük bebeklerin annesinden ya da babasından ayrı, bağımsız bir mutad meskenlerin olduğunu kabul etmek hayatın doğal akışına aykırıdır. Yabancı mahkeme kararlarına baktığımızda ise bu söylediğim tam tersi kararlar verilmektedir. Türk yargı kararlarında ise bu söylediğimize uygun kararlar da, aksi kararlar da bulunmaktadır. Mahkemeler ve Yargıtay, talep edilen çocuğun yaşı çok küçük ise bebek ya da bebek kabul edilebilecek yaşta ise, mutad mesken talep eden ülkede olsa bile, iade talebini reddederken bu ret kararını genelde biraz sonra inceleyeceğimiz La Haye Sözleşmesi'nin istisna maddesine dayanarak ret kararı vermektedirler. Halbuki kanaatime göre, bu tip davalarda Sözleşmenin istisna maddesine gitmeye dahi gerek bulunmaksızın, 8 aylık bir bebeğin istisnalar hariç bağımsız bir mutad meskeni olamayacağından, iade talebinin ret edilmesi mümkündür.

Ayrıca Sözleşme 16 yaşına kadarki çocukların iadesini sağlıyor. Öncelikle bu 16 yaş üzerinde de biraz durmak lazım. Acaba 16 yaş, 16 yaşa basmak mı yoksa 16 yaşı tamamlamak mı? Çocuk 16 yaşa girdi, işlemler başladı, dava henüz sürerken çocuk 16 yaşını tamamladı, 17 yaşından gün aldı. Çocuğu iade edecek miyiz etmeyecek miyiz? Bu konuda da fikir ayrılıkları olmakla birlikte kanaatimce, 16 yaş tamamlandıktan sonra işlemler daha önce başlamış olsa bile bu çocuğun La Haye Sözleşmesi'nin uygulama alanından çıktığının kabulü gerekir.

IV - La Haye Sözleşmesine Göre Hukuka Aykırılık Kavramı

Sözleşmeye göre hukuka aykırılık çocuğun kaçırılmasından önceki mutad meskeninin bulunduğu taraf devletin kanununa, mutad meskeninin

⁵ Aysel ÇELİKEL/B. Bahadır ERDEM, *Milletlerarası Özel Hukuk*, 14. Bası, Beta Basımevi, İstanbul, 2016, s. 277-278.

bulunduğu devletin verdiği adli veya idari makam kararına aykırı olarak başka bir taraf ülkeye götürülmesidir.

Aynı Türk Medeni Kanunu'ndaki evlilik birliği içinde iken çocuğun velayet hakkının müştereken anne babaya verilmesi gibi çocuğun mutad meskeninin bulunduğu ülke kanununun, velayeti müştereken verdiği bir anne babadan birinin, diğerinin izni olmaksızın çocuğu diğer bir taraf ülkeye götürmesi durumunda ya da herhangi bir mahkeme kararı veya herhangi bir idari karar ile çocuğun velayetinin bırakıldığı tarafın iznini almaksızın, diğer tarafın çocuğu mutad meskeni devletinden başka bir taraf devlete götürmesi durumunda, Sözleşmenin 3. maddesi hükmü uyarınca ortada hukuka aykırı bir durum vardır. Bu hukuki durumu Sözleşme uluslararası çocuk kaçırma fiili olarak tanımlamaktadır.

Sözleşmenin 3. maddesine göre,

‘Bir çocuğun yer değiştirmesi veya geri dönmemesi:

- a. Çocuğun yer değiştirmesinden veya geri dönmemesinden hemen önce mutad meskeninin bulunduğu Devlet kanunu tarafından, bir şahsa, müesseseye veya başka bir kuruma, tek başına veya müştereken verilen koruma hakkının ihlali şeklinde meydana geldiği takdirde ve
- b. Bu hak yer değiştirme veya geri dönmeme anında tek başına veya müştereken fiili biçimde kullanılmakta veya bu olaylar meydana gelmesi kullanılacak ise,

Kanuna aykırı addedilir.

(a)'da söz konusu edilen koruma hakkı, özellikle, kanuni bir yetkiden, adli veya idari bir karardan veya bu Devletin kanununa göre yürürlükte olan bir anlaşmadan doğabilir.’

Evlilik birliği esnasında çocuk alınıp da, bizim Medeni Kanunumuzun benzeri velayet hakkının müşterek olarak verildiği ülkeler bakımından bu ülkelerden birinden, taraflardan biri tarafından diğer tarafın velayet hakkı ihlal edilerek başka bir taraf ülkeye götürülürse, Sözleşme anlamında hukuka aykırılık oluşmuş oluyor. Ya da boşanma gerçekleşmiş ve çocuğun velayeti anneye verilmiş. Çocukla kişisel ilişki kurma hakkı sahibi baba, velayet hakkı sahibi annenin izni olmadan çocuğu mutad mesken ülkesinden alıp

Sözleşme tarafı başka bir ülkeye götürürse, burada da Sözleşmeye göre hukuka aykırı bir uluslararası çocuk kaçırma fiili oluşmuş oluyor.

Çocuk mutad mesken ülkesinden diğer bir tarafa götürüldüğü gibi, ‘çocuğun alıkonulması’ da yine hukuka aykırı olarak kabul ediliyor. Sözleşmeye göre yine hukuka aykırı olarak çocuk, mutad mesken ülkesinin dışında taraf olan başka bir ülkede velayet hakkı sahibinin hakkı hilafınatutulursa ya da başka bir deyişle alıkonursa ve mutad mesken ülkesine geri gönderilmezse bu fiil de uluslararası çocuk kaçırma fiili olarak kabul edilmektedir.

Mahkeme velayet hakkını boşanmış olan bir çifttenanneye vermiş ve çocuk anne ile birlikte İngiltere’de otururken yaz tatillerinde de Türkiye’de olan babasının yanına gidiyor ve mahkemenin kurmuş olduğu baba ile kişisel ilişki hakkı çerçevesinde tatil yapıyor. Bu çocuk yaz tatilinde babasına yollandığında, bir yollanıyor, iki yollanıyor, derken üçüncü yıl baba çocuğu annenin yanına yani çocuğun mutad meskeninin bulunduğu ülkeye geri yollamıyor. Çocuğu kendi yanında yani Sözleşme tarafı diğer taraf ülkede alıkoyuyor. İşte çocuğun bu şekilde baba tarafından ‘alıkonulması’ da Sözleşme kapsamında bir uluslararası çocuk kaçırma fiilini oluşturmaktadır.

V - Çocuk Kaçırma Davalarında Mahkemelerce Velayet Hakkı Verilemez – Çocuğun Dinlenmesi Şarttır

Uluslararası Çocuk Kaçırma Sözleşmesi’nin bir diğer önemli kuralı da Sözleşme hükümleri uyarınca çocuğun iadesine ilişkin çocuk kaçırma davası açıldığında, mahkeme çocuk kaçırma davası hakkında hüküm verene kadar çocuğun velayetine ilişkin karar veremez. Velayet davası daha önce açılmış ise ya da boşanma davasının içinde velayet talep edilmiş ise hâkim, çocuk kaçırma davasının sonucunu bekletici mesele yapmak ve o hususta kesin hüküm oluşana kadar velayet kararını bekletmek zorundadır.

Sözleşmeye göre, ‘Bir çocuğun 3. madde çerçevesinde, kanuna aykırı olarak yer değiştirdiği veya geri dönmediğinden haberdar edilmesini müteakip, çocuğun götürüldüğü veya alıkonulduğu taraf Devletin adli veya idari makamları, çocuğun geri dönmesi konusunda işbu sözleşmedeki şartların bir araya gelmediği tespit edilinceye kadar veya sözleşme uyarınca bir talepte bulunulmadan makul bir süre geçinceye kadar, koruma hakkının esasına ilişkin karar veremezler.’

Diyelim ki aile Almanya’da yaşıyor ve aldatılan kadın ya da koca yurda dönerek, Türkiye’de boşanma davası açıyor. Boşanma öncesi Almanya’da yaşayan ailenin orada doğmuş üç yaşındaki müşterek çocuğunu, kocası tarafından aldatılan ve boşanmak isteyen anne alıp Türkiye’ye getiriyor. Boşanma davasında da tedbiren çocuğun velayet talebinde bulunuyor. Boşanma davasına bakan mahkeme, Almanya’da kalan ebeveyn tarafından çocuk kaçırma davası açıldığı anda ya da önceden çocuk kaçırma davası da açılmış olabilir ve boşanma davası daha sonra da açılmış olabilir, müşterek çocuk hakkında çocuk kaçırma davası sonuçlanana kadar velayet kararı veremez. Boşanma davası devam eder ancak velayet hakkında, çocuk kaçırma davasına bakan Mahkemenin kararını beklemek zorundadır. Mahkemenin iade ya da iadenin ret kararının temyize gitmesi durumunda da Yargıtay’ın kararını beklemek yani çocuk kaçırma kararının kesinleşmesini, beklemek zorundadır.

Çocuk kaçırma davalarında diğer önemli bir husus da çocuğun dinlenmesidir. Çocuğun muhakkak dinlenmesi gerekir. Nitekim Çocuk Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesinde de çocuğun dinlenme hakkı yer almaktadır. Çocuk Kaçırma Sözleşmesi, yaşı itibariyle dinlenmesi mümkün olabilecek kadar büyüyen çocukların mahkeme tarafından dinlenerek fikirlerinin alınması kuralı bakımından da, çocuklara ilişkin bütün diğer sözleşmeler gibi, çocuk hakları bakımından temel kaynak olarak kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ile uyumludur. Çocuk Hakları Sözleşmesi de çocuğun dinlenmesi ilkesini düzenlemiştir. Genelde yabancı mahkeme kararları 12 yaş civarında çocuğu dinlemektedir. Bizim mahkemelerimizde ise çocuk, 9 yaş civarında, uzman pedagog veya uzman psikolog eşliğinde, mahkemeler tarafından dinlenmektedir. Gerek çocuk kaçırma davalarında gerek boşanma davalarında, çocuğun muhakkak dinlenmesi gerekmektedir. Eğer akıl baliğ olan bir çocuk dinlenmemiş ise bu eksiklik, Yargıtay tarafından bozma nedeni olarak, ileride karşımıza çıkabilir. Zaten eğer çocuk akıl baliğ ise çocuğu dinlememek, bu kadar kendi hayatını ilgilendiren bir konuda, davada dinlememek kabul edilebilecek bir yaklaşım değildir.

Şimdi çocuk kaçırma davaları öyle bir dava ki değerli meslektaşlarım çocuğu bir ülkeden alıyorsunuz, bir başka ülkeye veriyorsunuz. Bir kültürden alıyorsunuz, diğerine veriyorsunuz. Aslında çocuğun geleceği bakımından bir yaşamdı alıyorsunuz ve başka bir yaşama veriyorsunuz.

Türk kamuoyunun, sadece Türk kamuoyunun değil Sözleşmeye akit taraf bütün ülkelerdeki kamuoyunun aslında bu Sözleşme hakkında bilgilenmesi gerekmektedir. Çünkü gün geçtikçe dünyanın globalleşip adeta küçüldüğü ve yabancı ülke vatandaşlarıyla yapılan evliliklerin her geçen gün arttığı bir gerçektir. 2009 tarihli Türk Vatandaşlık Kanunu'na göre Türkiye, artık 'çok vatandaşlık' kavramını kabul ediyor. Üstelik de Vatandaşlık Kanunu bir Türk vatandaşının, başka bir ülkenin ya da birden fazla ülkenin vatandaşlığına sahip olabilmesi için Türk Devletinden Türk İdaresinden izin alması şartını dahi getirmiyor. Yani her Türk vatandaşı izin almaksızın başka devlet vatandaşlığına geçebilir ve bu durumunu Türk Nüfus İdaresine bildirmesi halinde de nüfus kütüğünde başka bir devlet vatandaşlığına da sahip olduğuna ilişkin kayıt yapılır.

Türk hukuk mevzuatında ticari hayat, yabancı sermaye yatırımları vb. diğer konularda getirilen bütün diğer kolaylıklar da düşünülecek olursa artık bir Türk vatandaşının yabancı ülkeyle, yabancı devlet vatandaşları ile ilişki içine girmesi Devlet tarafından bir anlamda teşvik edilmekte ve bunun için şartlar çok daha kolaylaştırılmaktadır. Yabancılarla kurulan sosyal ve ticari ilişkiler günümüzde kesinlikle eskiye göre kıyaslanamayacak kadar artmıştır.

Ayrıca çocuk kaçırma davalarının gündeme gelmesi için kişinin yabancı bir devlet vatandaşı ile evli olması da gerekmez. Yani evliliğin iki ayrı devlet vatandaşı arasında olması gerekmiyor. İki tane Fransız çiftin Fransız vatandaşı çocuğu Türkiye'de doğmuş olabilir. Çocuk Fransa'da doğmuş ve aile sonradan Türkiye'ye gelmiş de olabilir. Aile Türkiye'de otururken çiftin arasında bir geçimsizlik söz konusu olsa, çocuğun mutad meskeni Türkiye'de iken çocuk, annesi ile birlikte Fransa'ya geri dönse, ya da babası ile dönse ve diğer ebeveyn Türkiye'de kalsa, çocuğun mutad meskeni burada olduğu için Türkiye, talep eden makam olarak çocuğu Fransa'dan Çocuk Kaçırma Sözleşmesi kapsamında talep edebilir. Yahut da iki tane Türk vatandaşı. Biri doktor diğeri mühendis. Amerika'ya gidiyorlar. Amerika'da doktora yapıyorlar. Çok mutlular. Bütün evlilikler mutlulukla başlar. Hiç kimse boşanmak için evlenmez. Mutlular ve çocuklar da doğdu. Fakat bir takım aksilikler oluyor, kocası onu aldatıyor ve anne geri dönüyor. Anne geri dönüyor. Döndüğü yer ülkesi. Kendi ailesine, vatanına dönüyor. Doğal olarak çocuğunu da alacak, getirecek. Bir anne başka ne yapar? Ama bu durumda gelemez. Niye? Çünkü çocuğun mutad meskeni ABD'dir. Diğer

ebeveyn ABD’de kaldığı müddetçe ve çocuğu Sözleşme kapsamında talep ettiği takdirde Türkiye, çocuğu mutad mesken devleti olan ABD’ye iade etmek durumundadır. Eğer Sözleşme kapsamında bir çocuk kaçırma fiili var ise bu çocuk iade edilme talebi ile karşılaşacaktır.

Sözleşme sadece yabancı ülke vatandaşlarıyla evlenen kişiler bakımından değil, yurt dışında çalışan kişileri de fazlasıyla ilgilendiriyor. Dolayısıyla herkesin Çocuk Sözleşmesiyle ilgili bilgisi olması lazım. Çünkü başına geldiğinde çok şaşırıyor. Kendi dünyasındaki en tabi hakkı olan analık - babalık hakkı, ‘çocuğumu tabi ki götüreceğim, anneanesi orada, babaanesi orada’ vs. mantığı, bu Sözleşmede işlemiyor. Sözleşme bunların hiçbirisi ile ilgilenmiyor. Ben kendi çocuğumu kendi ülkeme götüremeyeceğim de nereye götüreceğim? Maalesef götüremezsiniz. . Çünkü Türkiye’nin taraf olduğu Çocuk Kaçırma Sözleşmesi hükümlerine göre kendi çocuğunuzu kaçırmış insan durumuna düşersiniz.

Bu arada hakkını vermek gerekir ki Türkiye’nin girmediği uluslararası sözleşme neredeyse yoktur. Türkiye, iç hukukunu Avrupa Birliğine uyumlaştırmak için birçok milletlerarası sözleşmeye taraf oldu ve mevzuatını da değiştirdi. Mevzuat bakımından uyumluyuz ama uygulama bakımından da uyumlu muyuz? Cevabı hayır. Zaten böyle bir şey öyle kolaylıkla da beklenemez. Sistemin değişmesi zaman alır. Ancak Çocuk Kaçırma Sözleşmesi hükümlerinin diğer milletlerarası sözleşmelere göre mahkemeler tarafından çok daha fazla uygulandığını söylemek de yanlış olmaz.

VI - Çocuğun İade Edilmesinin İstisnası

Sözleşmenin Mahkemeye, Sözleşmenin uygulamalarına giren yani hukuka aykırı şekilde kaçırılmış olduğu tespit edilen çocuğun iadesinden kaçınma imkânı veren bazı istisna maddeleri bulunmaktadır. İlki Sözleşmenin 12. madde hükmüdür. Sözleşme madde 12’ye göre, çocuk kaçırıldıktan itibaren eğer 1 yılın içinde çocuğun iade prosedürüne başlandıysa, yani çocuk bir yıl içinde kaçırıldığı ülkeden talep edilirse derhal iade edilir. Bir yıl geçirildi ise çocuğun getirildiği ülkedeki ya da kaçırıldığı iddia edilen ülkedeki yaşamına, uyumuna bakılır. Çocuk kaçırıldığı ülkede oluşan yeni mutad meskenine alıştı ise o takdirde iade edilmeyebilir. Bir yıllık sürenin anlamı, bu sürenin geçmesi ile adeta kaçırılan ülkenin, çocuğun yeni mutad meskeni haline geleceği düşüncesidir. Bu madde, çocuk kaçırma davalarında, çocuğun ka-

çırılması ile talebi arasında bir yıldan fazla zaman geçmesi halinde hâkimin çocuğun iadesinin reddine karar vermesini kolaylaştıran bir maddedir. Ancak bir yıl içinde çocuk kaçırıldığı devlet ülke makamlarından talep edildi ise dava süreci iki yıl dahi sürse, yine de çocuğun kaçırıldığı ülkede geçirdiği bu uzun sürenin ona yeni bir mutad mesken kazandırıp kazandırmadığına bakılmaz. Şartlar oluşmuş ise çocuğun iadesi gerekir. Zaten bu nedenle de Sözleşme çocuğun iade işlemlerinin altmış gün içinde bitirilmesini hedeflemiştir. Ancak Türkiye gibi çocuğun kaçırılabilceği ve gizlenebileceği yerlerin coğrafi bakımdan çok geniş olduğu bir ülke bakımından, altmış gün içinde, çocuğu kaçırdığı iddia edilen kişinin bulunması, çocuğun kaçırıldığı yerin tespit edilmesi, uzlaştırma faaliyetlerinin tamamlanması ve reddi halinde davanın açılarak, görülerek, temyiz ile birlikte sonuçlandırılmasının imkânı bulunmamaktadır.

Sözleşmenin bir diğer istisnası 20. madde hükmüdür. Madde 20'ye göre, eğer çocuk, insan haklarına aykırı ihlallerin bulunduğu bir ülkeye iade edilecekse; yani çocuğun kaçırılmadan önce mutad meskeninin bulunduğu iade talebinde bulunan ülke, iade talep edilen çocuğun kaçırıldığı ülke bakımından insan hakları ihlalinin var olduğu kabul edilen bir ülke ise, o takdirde çocuk, insan hakkı ihlallerinin işlendiği talep eden ülkeye iade edilmeyebilir. Bu istisna madde, Türk mahkemeleri bakımından şu ana kadar hiç uygulanmış bir madde değildir. Amerikan mahkemeleri veya diğer ülke mahkemeleri de çocuk, savaş olan bir ülkeye kaçırılmış olsa dahi, bu maddeyi devreye sokmaktan ve uygulamaktan kaçınmaktadırlar. Diyelim ki çocuk İsrail'e kaçırılmış ve yıllardır İsrail ile Filistin arasında savaş var. ABD mahkemeleri hiçbir surette bu istisna maddesini işletmemiştir. Amerikan Mahkemesinin verdiği bir kararda, 'İsrail'de yıllardan beri belirli bir bölgede savaş var, çocuğun oraya iade edilmesi hiçbir surette bir insan hakkı ihlali değildir, çocuğun geleceği bakımından tehlikeli değildir, bu o ülkenin gerçeğidir', şeklinde hüküm vermiştir.

Sözleşmenin gerçek istisnası olarak görülebilecek hükmü ise 13. maddedir. Esas üzerinde durulması gereken, mahkemelerimizce her somut olayda gerçekten son derece ciddi bir şekilde incelemesi gereken madde 13. madde hükmüdür. Nedir bu 13. madde hükmü, sık uygulanan bir madde midir? Kesinlikle değil. Sık sık başvuruluyor mu? Kesinlikle başvurulmuyor. Ancak her somut olayda bu 13. maddenin mahkemece iyi tetkik edilmesi gerekir.

Avukatlar her zaman müvekkillerinin lehine çalışırlar ki bu zaten onların görevidir. Ancak hiç şüphesiz ki mahkeme onların iddiaları ile bağlı değildir. Zaten Aile Mahkemeleri ihtisas mahkemeleri olarak bütün davlarda son derece titiz bir inceleme yapıyorlar. Ayrıca delillerle bağlı değiller. Takdir hakları oldukça fazla. Hele de çocuk kaçırma davaları gibi çocukların haklarına en üst seviyede dikkat edilmesi gereken davalarda.

Sözleşmenin 13. maddesine göre, ‘*geri dönmesinin çocuğu fiziki veya psikolojik bir tehlikeye maruz bırakacağı veya başka bir şekilde, müsamaha edilemeyecek bir duruma düşüreceği yolunda ciddi bir risk olduğunu tespit ederse, çocuğun geri dönmesini emretmek zorunda değildir.*’ Demek ki eğer çocuğun iadesi çocuğun fiziksel ya da psikolojik bakımından zararına olacaksa, böyle bir ihtimal varsa ona zarar verecekse iade edilmez. Bakın böyle bir ihtimal varsa diyor. Böyle fiziki veya psikolojik bakımından çocuğun zararı söz konusu ise veya böyle bir ihtimal var ise çocuk iade edilmeyebilir diyor. Madde ‘ihtimal’ diyor ki bu çok önemli. Yani bu maddenin işletilmesinde gösterilen delillerin, çocuğun iadesinin çocuğun zararına olduğu yönünde mahkemede ciddi bir şüphe uyandırması yeterli.

Ancak 13. madde hükmü davalarda sıklıkla başvuru bir madde mi, başvurulması gerekiyor mu? Hayır. Kesinlikle sözlerimi 13. maddedeki istisna hükmünün devamlı uygulanması gerektiği anlamında söylemiyorum. Ancak her somut olayda davadaki istisna maddelerinin mahkemelerce çok iyi incelenmesi gerekiyor.

Son yıllarda mahkemelerimiz, Sözleşmenin 13. Maddesi hükmünü uygulayarak çocuğun iadesi reddi kararları veriyorlar. Örneğin Bakırköy Aile Mahkemesinden bir karar verilmiş. Aynı zamanda Çanakkale Asliye Hukuk Mahkemesinden 2004 yılında bir karar verilmiş. Sarıyer Aile Mahkemesinden 2011 yılında bir karar verilmiş. Sarıyer Mahkemesinde görülen davadaki iade talep edilen çocuk 14 aylık bir bebek. Diğeri ise, 2004 yılında Çanakkale Aile Mahkemesinin verdiği bir karar ve iade talep edilen çocuk, daha da bebek henüz anne sütünde. Bu iki çocuk hakkında verilen kararlarda da, 13. maddenin (b) fıkrası gereğince mahkemelerce, ‘iadesinin ileride çocuk için büyük psikolojik problemler yaratacağı’ gerekçesi ile çocuklar iade edilmiyor. Çünkü mahkeme, henüz anne sütünden kesilmemiş olan 14 aylık bir çocuk anneden ayrılıp götürülür ise bu çocuk için ileride psikolojik bakımdan zararlar verir diyor.

Bana sorarsınız, tabi ki bu davalardaki çocukların durumu Sözleşmenin 13/b maddesine girmektedir. Ama demin söylediğim husus, yani ‘çocuğun mutad meskeni’ meselesi, yargıçlarımız buna dayanarak da karar verebilirler. Çünkü aslında 14 aylık bir çocuğun mutad meskeni bana göre, anneden ayrı oluşmaz, oluşamaz. Ancak yine de her somut olayda farklı olabilir bunun da altını çiziyorum. 9 aylık bir çocuk, henüz anne sütünde, anne kucağında, anasından ayrı pasaportu bile yok. Anası nereye götürürse, o da oraya gidiyor. Yani söylediğim aksi nasıl olabilir? Nasıl bağımsız mutad meskeni oluşabilir bu bebeğin? Kanaatimce oluşamaz. Yargıçlarımız Sözleşmenin 13/b maddesine sokarak iade kararını reddetmişler. Yargıtay 2. Hukuk Dairesi,2004 yılında verdiği bir başka kararında ise, 4 yaşındaki bir çocuğun iadesi hakkında, ‘her ne kadar anne ilgisine muhtaç da olsa, bu çocuk artık 4 yaşında ve çocuğun psikolojik bakımdan zarara uğrayacağı somut kesin ve de inandırıcı deliller ile ispatlanamamıştır’, diyor. İspatlanamadığı için de Yargıtay, çocuğu iade etmiş.

VII - Sözleşmeye Göre Aracı Kurum ve Vazifesi

Sözleşmeye göre her taraf ülke bir merkezi makam kuracaktır. Türkiye’nin Merkezi Makamı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğüdür. Zaten neredeyse hemen bütün uluslararası sözleşmelerde aracı kurum olarak belirlenen makam Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğüdür. Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğünün görevi gerçekten ağır. Türkiye gibi büyük bir ülkede çeşitli bölgelere kaçırılan, daha doğrusu kaçırıldığı iddia edilen çocukların La Haye Sözleşmesi kapsamındaki işlemlerinin yapılabilmesiyle görevli olan Merkezi Kurumun bütün bu işlemleri yapmak için yardıma ihtiyacı bulunmaktadır ki bu yardımcıları da Cumhuriyet Savcılarıdır.

Merkezi Kurumun Yardım ve Kurumu ülkede temsil eden Cumhuriyet Savcılarının görevi öncelikle arabuluculuk yapmaktır. Türkiye’den bir çocuk kaçırıldığı iddia edildiğinde doğrudan Uluslararası Hukuk İşleri Genel Müdürlüğüne de başvurulabilir ama başvuru uygulamada Cumhuriyet Savcılarına yapılmaktadır. Savcılar yapılan başvuruyu inceleyerek, başvurunun Sözleşme hükümlerine uygun olduğuna karar verirlerse, başvuruyu Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğüne yani Merkezi Makama iletilmesini sağlarlar. Merkezi Makam da çocuğun kaçırıldığı iddia edilen ülkenin Merkezi Makamına başvurarak çocuğun iadesini talep

eder. Bu talebi yapabilmek için de öncelikle kendisi incelemede bulunur ve başvurunun Sözleşme hükümlerine göre haklı bir talep olduğuna karar verir. Yapılan başvurunun Sözleşmenin kapsamına girdiğini ilk başta kendisi kabul ederse çocuğun kaçırıldığı iddia edilen devletin Merkezi Makamına iletir. Bu noktada aslında iade talebinin merkezi makamdan geçirebilmesinin de önemi ortaya çıkmaktadır. Zira talep, Türkiye'deki Merkezi Makam tarafından kabul edilmez ise zaten çocuğun kaçırıldığı iddia edilen ülkeye ulaşmak da mümkün değildir.

Sözleşmeye taraf bir ülkenin Merkezi Makamı tarafından çocuğun Türkiye'ye kaçırıldığı iddiası ile talep geldiğinde bu talebin, Türkiye'nin Merkezi Makamına yapılması gerekir. Merkezi Makam ön incelemeyi yaptıktan sonra çocuğun adresi neresi ise(iade talebi evraklarında, çocuğu kaçıran ve çocuğun bulunduğu ya da bulunma yeri olan adres belirtilecektir), o adresin bağlı olduğu Cumhuriyet Savcımıza iade talepli evrakı bildirilir. Demek ki çocuğu kaçırdığı iddia edilen anne veya baba ile ya da 3. kişi ile kim karşı karşıya? Türkiye Cumhuriyeti Savcıları karşı karşıya. Uluslararası çocuk kaçırma davaları zaten çok fazla değil. Diğer dava çeşitleri ile karşılaştırıldığında sayıları oldukça sınırlı olan bu davaları Türkiye'nin çeşitli bölgelerine yaydığımızda İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirlerdeki Savcılarımızın ve Aile mahkemelerimizin dahi bu davaları görme ihtimali dahi çok fazla değil. Bir de Antalya, Marmaris vb. gibi kıyı şehirlerimizde İngiliz ya da Alman vatandaşları ile evli Türk vatandaşları oturuyor. Son yıllarda kıyı kentlerimizdeki Aile Mahkemelerinde de çocuk kaçırma davaları ile bol bol karşılaşılıyorlar. Fakat Anadolu'nun herhangi bir yeri. Görevli savcının önüne bu dava ilk defa geliyor. Davanın ismi ne? Uluslararası Çocuk Kaçırma Sözleşmesi. Çocuk kaçırılmış, hem de uluslararası kaçırılmış. Üstelik bu sadece bir iddia henüz. Bakalım da çocuk kaçırıldı mı iddia edildiği gibi gerçekten?

Acaba kaçırıldığı iddia edilen çocuğun mutad meskeni gerçekten çocuğu talep eden devlette mi? Yani sizin önünüze bir dilekçe geliyor, anne baba ya da bir avukatın talebi ama o anne babanın iddialarının gerçekten Sözleşme hükümlerine göre haklı olup olmadığı, o çocuğun iade edilip edilmeyeceğine karar verecek olan makamlar son celsede kesinlikle Aile Mahkemeleridir. Merkezi Makamı temsil eden savcılarının iddiası çocuğu kaçırdığı iddia edilen tarafı bulup, çocuğun iade edilmesi için arabuluculuk yapmaktır. ? İddianın

muhatapı olan çocuğu kaçırdığı iddia edilen tarafa tebligat yapılır. Tebligatı alan kişi Savcılık Makamına çağrılır. Savcıların yapması gereken durumu, kaçırılma iddiasını anlatılmak ve kişiyi çocuğunu iade etmesi için uyarıda bulunup, iadeye davet etmektir. Sözleşmeye göre savcılarımızın vazifesi budur. Türkiye'den talep edilen çocukların sayısına baktığımızda, takriben yarısı kadarının çocuğu kaçırdığı iddia edilen taraf ile yapılan görüşmeler sonucunda uzlaşılı yoluyla iade edildiği görülmektedir. Sözleşmeyi akdettiğimiz tarihten bu güne kadar geçen sürede yaklaşık 2000 çocuk talep edilmiş ve 1000 çocuğa yakını arabuluculuk yöntemi sonucunda, dava açılmasına gerek kalmadan iade edilmiştir ki bu sayı aslında hiç de az değildir. Bunu başarmak iyi bir şey. Çünkü çocuk için bu davalara, bu kavgaya hiç girmeden, anne baba arasında kavga olmadan, eğer mümkün ise uzlaşılı yoluyla iadenin halledilmesi çocuğun üstün yararını koruyan bir yöntemdir. Çocukların yararınadır. Ama eğer anne ya da baba ben çocuğumu geri vermiyorum, çocuğumu kaçırmadım, Sözleşmeye göre ortada çocuk kaçırma yok diyorsa, o zaman karşımızda kriminal bir durumun olmadığını, bu anne ya da babanın sokaktan çocuğu kaçıran 3. kişiler olmadığını, talebin sadece bir iddiayı içerdiğini ve karar verecek olanın Aile Mahkemeleri olduğunu, Savcıların göz önüne alması gerekmektedir. Yapılacak iş artık bir iddianame hazırlayarak, çocuk kaçırma davası açmaktan ibarettir. Yoksa cumhuriyet savcılarının ağır iş yükleri arasında, suçlular ile uğraşırken, önlerine gelen bu vakalarda anne ya da babaya suçlu muamelesi yapmamaları ve ayrıca baskı da yapmamaları gerekmektedir. Çünkü bu davalar bir özel hukuk davasıdır. Sözleşme de nitelik olarak bir özel hukuk sözleşmesi ve bir adli yardım sözleşmesidir. Açılacak olan dava ceza davası değildir. Nihai olarak karar verecek olan da Aile Mahkemeleridir.

VIII - Uluslararası Çocuk Kaçırma Davalarında Bazı Özel Durumlar

Uluslararası çocuk kaçırma davalarında dikkat edilmesi gereken bazı noktalar kanaatimizce şunlardır:

Öncelikle din faktörü üzerinde durmak gerekir. La Haye Sözleşmesi bakımından hiçbir surette çocuğun ya da anne ya da babasının dini en ufak bir öneme sahip değildir. Bu davaların neticesinde çocuğun bir kültürden alınıp diğer bir kültüre verildiği ya da verilmediği bir gerçektir. Ancak bu durum çocuğun hayatının gerçeğidir. Anne ve babası, birbirinden farklı

dine ve kültüre ve vatandaşlığa sahip ise zaten çocuklarının da, birbirinden farklı kültürde yaşaması, büyümesi, doğduktan sonra her iki ortak kültüre de, hem sosyal, hem de dini bakımdan sahip olması gerektiğini baştan kabul ediyorlar demektir. Dolayısı ile çocuğun hayatının doğal durumu olan bu farklılıkların çocuk kaçırma davalarında mahkemelerimiz bakımından da hiç bir önemi bulunmaması gerekir. Ne çocuğu burada tutmak ne çocuğu yollamak bakımından.

Sözleşmenin en önemli temel noktası ise ‘çocuğun üstün yararı’ kriteridir. Çocuğun üstün yararı Sözleşmenin uygulanması bakımından en önemli kriterdir. Bu davalarda ilk önce çocuk düşünülecektir. Her şeyden önce çocuk gelir. Ne anne ne de babanın hakları üstünü çize çize söylüyorum ki çocuğun haklarından üstün değildir. Öncelikle çocuğu düşüneceğiz. Yani anne çocuğum gitti diye perişan olabilir, baba perişan olabilir. Karar verirken düşünülmesi gereken çocuğun üstün yararadır.

Çocuğun üstün yararının düşünülmesi gerektiğini söylüyoruz da, Sözleşmenin uygulanmasında gerçekten avukatlarımız, talep eden Makamlar ya da talep edilen Makamlar, çocuğun üstün yararını düşünüyorlar mı? Bana sorarsanız düşünmüyorlar. Maalesef ki Sözleşme uygulamada talep eden Devlet ile talep edilen Devlet arasındaki bir bilek güreşine dönüşüyor. Yani Yargıtay aşaması da dâhil olmak üzere talep eden Devletin konsolosları arkada hali hazırda duruyor. Aynı zamanda mahkemelerde bekliyor. Yani kusura bakmayın ama Konsolosun Yargıtay’daki murafaada işi ne? Şimdi tabii ki yargımız hiçbir suretle baskı altında kalmaz. Kalmamalıdır. Bunlardan hiçbir suretle etkilenmez ama sonuçta hâkim de bir insan. Deniyor ki çocuk kaçırıldı. Hem de Uluslararası Çocuk Kaçırma Sözleşmesine göre. Sözleşme de diyor ki, ‘derhâl mutad mesken ülkesine dönsün’. Aile Mahkemeleri bu davalarla uğraşırken işin içinde bazı zorluklar var. Öncelikle Adalet Bakanlığına bağlı Uluslararası Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü. Zaman zaman Mahkemeye yazılar yolluyor dava nasıl gidiyor diye soruyor. Geçen zamanı hatırlatıyor. Zira Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü’ne de devamlı talep eden ülkenin Merkezi makamı yazılar yollayarak durumu soruyor.

Bu makamların dışında bir dolu faktör ve aktör de devreye giriyor. Bu devreye giren şeylerin içinde, mahkemelerimizin dosyaya konulan ve hukuki olmayan hiç bir evraktan etkilenmemeleri esastır. Örneğin, falanca Dışişleri

Bakanlığından bizim Dışişleri Bakanlığına yazılmış, falanca Devletin Adalet Bakanlığından Türk Adalet Bakanına yazılmış vb. bir dolu hukuki olmayan evrak sırf mahkeme üzerinde baskı unsuru oluşturmak amacıyla dava dosyasına girmektedir. Bu yazışmalar La Haye Sözleşmesi ve uygulaması bakımından mutad işlerdir. Bütün bu makamların vazifesi zaten sormaktır. Yani bu Sözleşmenin kapsamında Merkezi Makamlar, dava sonuna kadar, yani talep eden ülkeye çocuğun iade kararı çıkana kadar, ya da iade kararı ret edilecekse, reddedilene kadar bu işin peşini bırakmamak zorundadır. Onların vazifesi budur. Yazışmaların tümü yapılacaktır. Ancak bunların mahkemelerimiz üzerinde baskı yaratmaması gerekir.

Bakın size bir örnek. La Haye Sözleşmesinin kapsamına dahi girmeyen, çocuk kaçırma davası bile olmayan bir dava. Karışık bir dava. Bir Türk vatandaşı ile bir Rus vatandaşı Rusya’da evleniyorlar, ama evliliğin geçerli olup olmadığı bile şüpheli bir vaka. Müşterek iki çocuk ABD’de Florida eyaletinde doğuyorlar. Çocuğun soybağına baktığımızda; soybağı, çocuğun doğduğu yer olan Florida eyaleti hukukuna göre, hemen doğduğu çocuk Amerikan vatandaşlığını kazandığı için ABD hukukuna göre kurulacak. Zira Amerikan vatandaşlığı ile birlikte çocuğun milli hukuku da oluşuyor ve bu milli hukukuna göre de ‘soybağı’ oluşturuluyor. ABD hukukuna göre de çocuk ister evlilik içinde doğmuş isterse evlilik dışında doğmuş olsun, çocuğun doğumu ile birlikte hem anneyle hem babayla anında soy bağı kurulmaktadır. Sözümlü ettiğim davada soybağının kurulması ve daha bir dolu talebi içeren hukuken karışık olan, daha da doğrusu karıştırıldıkça karıştırılan bir dava.

Evliliğin geçerli olup olmadığı şüpheli ancak babanın biyolojik baba olduğunu anne de açıkça kabul ediyor. Biyolojik baba olduğu dosyada zaten doğum belgeleri ile var ama Türk Nüfusunda biyolojik baba çocukların babası olarak görünmüyor. Çocuklar baba nüfusuna bağlı değil. Çocuklar Türk vatandaşı değil ve davada da çocuk kaçırma ile alakalı hiçbir şey yok. Çünkü çocuklar Amerika’da doğmuşlar ve Türkiye’de. Yani Rusya ile annenin Rus olması hariç ilgileri yok. Çocuklar hiç Rusya’ya gitmemişler. Şimdi bu davada mahkemeye yollananlar; Rusya Federasyonu Eğitim ve Milli Eğitim Bakanlığından Bakan Yardımcısından yollanan mektup mahkemenin dilekçesinde. Rusya Federasyonu Başkanlık Ofisi Çocuk Hakları Başkanlık Komisyonundan yollanan mektup, mahkemenin dosyasında. Rusya Bü-

yükelçiliğinden Türk Dışişleri Bakanlığına yollanan mektup, mahkemeye sunulmuş. Fakat işin enteresan yanı çocuğun mutad meskeni hiç bir zaman Rusya olmamış. Dava da çocuk kaçırma davası değil. Ayrıca dosyaya bütün Türki Cumhuriyeti devletlerinin dini başkanları, Afgan Müsemmlar İdaresi Amiri Allah Şükür Paşazade, Çeçenistan Retaplikasının Müftüsü Sultan Mirzayev ve 12 tane arka arkaya müftü Diyanet İşleri Başkanına yazıyor. Diyanet İşleri Başkanımıza yazılan yazıda mahkemenin dosyası içinde. Bütün bunları özellikle anlatıyorum. Zira ortada çocuk kaçırma davası bile yok ama bütün çocuk kaçırma davalarında olduğu gibi Mahkemeye baskı olması için her şey var. Özetle lütfen çocuk kaçırma davalarını Devletlerin bilek güreşi olmaktan çıkaralım. Bu davalarda düşünülmesi gereken tek husus çocuktur ve her somut dava bakımından çocuğun üstün yararadır. Çocuğun, talep eden ülkeye iade edilip edilmediği o ülke için bir zafer o ülke için artı bir değer değildir. Ya da çocuğun talep edilen devlette kalması da, o devlet için bir zafer değildir milletlerarası anlamda. Sözleşmenin amacı çocuğun yararı neyse onu uygulamaktır.

Aile mahkemesinin verdiği bir başka kararda yine Sözleşmenin uygulanmasının yanlışlığını ortaya koymak için çok önemli bir karardır. Çocuk Türk ana babanın çocuğu ve çocuk doğduktan bir yıl sonra boşanıyorlar. Doğum esnasında Kanada'da yaşıyorlar. Anne baba ayrılıyor. Baba Türkiye'ye dönüyor ve çocuk annesi ile birlikte Kanada'da kalıyor. Beş yaşındaki çocuk yazları babasının yanına Türkiye'ye geliyor ve tatil sonunda Kanada'ya geri dönüyor. Çocuğun annesi Kanada vatandaşı bir beyle Kanada'da yaşıyor. Anne fiili evlilikleri olduğunu söylüyor. Kanada hukukuna göre bu mümkün. Çocuk Türkiye'ye son gelişinde baba ve babanın ailesi çocukta bir takım anormallikler görüyorlar. Bir önceki yazda da çocuğun daima altına çişini kaçırmaması, kakasını kaçırmaması çok dikkatlerini çekiyor ama yine de kişisel görüşme süresi bittiği zaman çocuğu Kanada'ya geri yolluyorlar. Ancak son gelişinde çocuk oldukça anormal davranışlarda bulunuyor. Kakasını tutuyor, normal şekilde tuvalette yapmıyor ve evde gizli bir yer arayarak, köşelerde, yatak altına girerek vs. kakasını herkesten gizli bir şekilde yapıyor. Babasına, 'ben seninle tutu smell oyunu oynayacağım' diyor. Baba şaşırıyor ve soruyor, 'bu ne demek, bu oyun nasıl oynanıyor'. Çocuk, 'biz çıplak yatağa yatacağız, işte beraber tutu smell oyunu oynayacağız, yani birbirimizin popolarını koklayacağız. Çocuk psikolojisinde bu durum çocukların gizli bir imdat çağrısı olarak kabul ediliyor. Çocuğun hayatında söyleyemediği ama

onu çok rahatsız eden bir durumun varlığını gösteriyor. Halası diyor ki, 'ben de seninle oynayayım bu tutu smell oyununu'. Yok diyor. Sadece erkeklerle oynanır, ben babamla oynarım. Seninle kim oynuyor, diye soruyorlar ve çocuk annesinin beraber yaşadığı kişinin adını veriyor, Onunla oynuyoruz diyor. Biz çıplak banyoya giriyoruz diyor.

Baba durumun anormalliğini anlayınca hemen Gazi Üniversitesi çocuk psikolojisi bölümüne başvuruyorlar. Orası ile yetinmiyorlar, Cerrahpaşa Hastanesine de götürüyorlar ve doktorlar beş yaşındaki çocuğa günde bir tane Zanax isimli antidepresan hapı kullanma tedavisine başlıyorlar. Şimdi bütün bunlar ortaya çıkınca da baba çocuğu alıkoyuyor, Kanada'ya geri yollamıyor. Bütün bunların sonucunda ben size söyleyeyim; bu çocuk Kanada'ya iade edildi. Kanada'ya iade edilirken 13. maddenin (b) fıkrasına sokulmadı çocuğun durumu. Mahkememiz aynen şöyle söyledi kararında dedi ki, 'çocuk Türkiye'ye getirilene kadar bir takım cinsel istismara uğramış olsa bile, Kanada Merkezi Makamları çocuğun bundan sonra cinsel istismara uğramayacağını garanti altına almaktadırlar. Çocuğun cinsel istismara uğradığı kanıtlanamamıştır. Şimdi Türkiye'nin iki tane koca koca üniversitesinin hastanelerince verilen kurul raporları var. Çocuk cinsel istismara uğradığı kuvvetli şüphesi altındadır, diyor. Altında kurula giren bütün doktorların imzası var. Ama mahkeme diyor ki, ispatlanamamıştır. Biliyorsunuz; ancak cinsel bir livata durumu olursa ve o da ancak 24 saatte ispatlanabiliyor adli tıp bakımından. Bilmem kaç ay önce gerçekleşen bir fiil nasıl ispatlanacak? Sonuçta çocuk iade edildi. Çocuk iade edildikten sonra 4 yıldır baba Kanada'dan vize alamıyor. 4 yıldan beri de çocuğunu görmüyor. Üstelik çocuk Kanada'da Merkezi Makama yahut da Sosyal Esirgeme Kurumlarına da gönderilmedi. Çocuk annesiyle birlikte ve kendisine cinsel taciz uygulayan aynı kişi ile birlikte aynı evde yaşıyor 4 yıldan beri. Şimdi ben o mahkemeye ne kadar çok baskı yapıldığını da gayet iyi biliyorum ve bu kararı ne hukuken ne de vicdanen kabul etmiyorum.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak özellikle uygulamadaki aksaklıkların üzerinde durduk. Uluslararası Çocuk Kaçırma Sözleşmesi çocuk hakları bakımından çok önemli bir sözleşmedir. Çünkü uluslararası kaçırılan çocuklar bakımından La Haye Sözleşmesi, çocukların mutad mesken ülkesine dönüşünü sağlayabilmek için elimizdeki tek imkândır. Ancak bu Sözleşmeyi uygularken her bir çocuğun kendisinin tek başına çok önemli olduğunu, sadece bir mahkeme dosyası olmadığını, sadece avukatların savaşının konusu olmadığını, anne ve babanın da savaşı olmadığını ve özellikle de Devletlerin karşılıklı savaşı da olmadığını unutmamalıyız.

Çocuk kaçırma davalarında, bütün yukarıda saydıklarım istedikleri kadar savaşınlar bizler için sadece çocuğun kendisi önemlidir. Devletlerin makamları birbiriyle istedikleri kadar yazışabilirler. Aile Mahkemelerinin görevi her bir somut davada, her türlü veriyi dikkatlice değerlendirerek, çocuk için faydalı olan ne ise, çocuğun üstün yararı neyi gerektiriyor ise, iade edilmesi gerekiyorsa iade edelim ancak iade edilmesi gerekmiyorsa da lütfen çocuklarımızı öyle kolayına iade etmeyelim. Türkiye'nin çocukları iade etmesi, AB ülkelerinin ya da ABD'nin çocukları iade etmesiyle aynı fiili sonuçları doğurmamaktadır. Zira Türkiye, AB devleti değildir ve gerek bütün Avrupa devletlerine ve ABD, Kanada vb. bütün diğer devletlere, vatandaşlarımız vizesiz seyahat edememektedir. Çocuğun iadesinden sonra çocuğun iade edildiği ülkede çocuğun birlikte yaşadığı ebeveyn tarafından, çocuğu kaçıran ve iade etmek durumunda kalan ebeveyne çok büyük zorluklar çıkarılabilmektedir. Bu çıkarılan zorlukların neticesinde de çocuğun iade edildiği devlet iade eden ebeveyne vize vermemekte ve bu kişi çocuğunu yıllarca görmekten mahrum kalabilmektedir. Hatta kimi zaman çocuğunun sesini duyması ya da Skype üzerinden yüzünü görmesi bile engellenmektedir. Bunun sonucunda da çocuğun anne ve babasıyla sağlıklı ilişki kurma, görüşme hakkı ortadan kalkmakta, geride kalan ebeveyne hasret olarak ondan alacağı sevgiyi alamamakta ve sağlıklı bir ilişki kuramamaktadır. Bu durum da hiç şüphesiz ki çok açık bir çocuk hakkı ihlali yaratmaktadır. Onun için iade kararlarını veren Mahkemelerimizin iadeden sonraki durum için de çocuğun iade edileceği devlet makamlarından garanti almaları şarttır. İade eden anne veya babanın, çocuğun iade edildiği ülkeye seyahatinin engellenmemesinin ve çocuk ile şahsi görüşme haklarının sağlanacağını garantisinin iade edilen devlet makamlarınca verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- ARSLAN, İlyas; *Milletlerarası Özel Hukukta Mutad Mesken Kavramı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- ÇELİKEL, Aysel / ERDEM, B. Bahadır; *Milletlerarası Özel Hukuk*, 14. Bası, Beta Basımevi, İstanbul, 2016.
- GELGEL, Günseli; *Devletler Özel Hukukunda Çocuk Hukukundan Doğan Problemler*, Beta Basımevi, İstanbul, 2012.
- GİRAY, Faruk Kerem; *Milletlerarası Özel Hukukta Kaçırılan veya Alıkonan Çocukların İadesi*, Beta Basımevi, İstanbul, 2010.

